

*Олена Гончаренко, аспірантка**

Специфіка художнього втілення авторської позиції у новелі М.Хвильового “Редактор Карк”

Будь-який художній твір є сплавом, єдністю усіх складових елементів. Організаційним чинником художньої структури тексту є творча індивідуальність митця, яка визначає своєрідність, оригінальність, особистісне світобачення і світовідчуття. Єдність усіх компонентів художнього твору зумовлює образ автора як “втілення суті твору, що об’єднує всю систему мовних структур персонажів у їх співвідношенні з оповідачем... і через них є ідейно-стилістичним уособленням, фокусом цілого...” [5, 181].

Таким чином, у кожному художньому творі присутнє певне суб’єктивне, особистісне начало носія викладу.

Досліджуючи авторську позицію у творі, ми пізнаємо світорозуміння іншої людини. “Побачити і зрозуміти автора твору — означає побачити і зрозуміти іншу, чужу свідомість та її світ, тобто інший суб’єкт” [4, 320].

У художньому творі будь-яка людина, предмет, явище, подія існують у “двох ціннісних контекстах”: контексті героя і автора [3, 24]. При цьому вирішальна роль для розуміння ідейно-сміслового навантаження твору належить контексту автора.

Авторська позиція у тексті твору реалізується, втілюючись у певні “типи авторів”: “власне автор”, розповідач, оповідач, автор-герой [6, 9].

Позиція автора у творі виражається за допомогою художніх засобів і прийомів її вираження: “...все, що є у творі, —

* Оскільки ця стаття подібна за темою до попередньої, подаємо її у збірнику, порушуючи прийнятий у нашому виданні алфавітний принцип подання матеріалів (Прим. ред.)

це засіб вираження авторської свідомості” [7, 53]. Серед засобів і прийомів вираження авторської позиції виділяють сюжетно-композиційні (теми і проблеми, мотивація подій, вибір і висвітлення конфліктів, групування персонажів, мова твору, художні деталі) та позасюжетні (відбір матеріалу і принципів повістування, авторські відступи, звертання до читача, вибір назви, епіграфа твору, авторська інтроспекція, лейтмотиви, вставні епізоди, тональність, ретроспективні описи, ліричні, епістолярні вкраплення, підтексти твору тощо) засоби і прийоми.

Спираючись на ґрунтовну наукову розробку проблеми автора, можна сказати, що авторська позиція є вираженням ставлення автора до дійсності. Це сукупність авторських точок зору на світ, яка реалізується в певних художніх типах авторів і за допомогою системи художніх засобів і прийомів.

Будь-який художній твір характеризується своєрідністю авторського світосприйняття. Складність і суперечливість творчої особистості М.Хвильового втілюється у складній і своєрідній авторській позиції його творів. Авторське світосприйняття надзвичайно важливе в проблемно-ідейній та художній організації його творів. Предметом даного дослідження є новела М.Хвильового “Редактор Карк”.

У художній структурі цієї новели автор-письменник виражається опосередковано. Авторська позиція трансформується через свідомість персонажа (редактора Карка) та свідомість оповідача. Митець, створивши художній світ твору, усі події пропускає крізь призму сприйняття цих суб’єктів художнього мовлення.

У центрі художньої уваги М.Хвильового в новелі “Редактор Карк” знаходиться людина пореволюційної доби та її ілюзії, які втрачаються. Найпершим засобом вираження авторської позиції в новелі є назва твору. Письменник намагається відтворити складну психологічну реакцію особистості на нову реальність в умовах важливих суспільно-політичних і духовних змін у світі.

Уже в звуковому оформленні назви твору автор створює настрої невлаштованості і певного дискомфорту. Це досягається використанням автором стилістичного прийому алітерації. Повторення у назві новели приголосних звуків і звукосполучень *р, к, кт, рк* підвищує інтонаційну виразність назви з метою впливу на емоційне сприйняття читачів.

Досить яскраво виражають авторське світовідчуття в переломні моменти історії й епіграфи, дібрані автором до твору. Перший епіграф взятий з ранньої поезії П.Тичини:

І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Ключєв –
Росія, Росія, Росія моя.
Стоїть сторожєрзаний Київ
І двістірозіп'ятий я [8, 135].

Цим епіграфом автор акцентує увагу на відчутті нестабільності світу і розгубленості людини в ньому. Стан протистояння людини всьому світу М.Хвильовий висловлює тичинівськими епітетами “сторожєрзаний” і “двістірозіп'ятий”.

Другий епіграф трансформує ідею суспільної активності, причетності автора до подій, які відбуваються на батьківщині:

Связан я узловими дорогами,
На которых повесилась Русь.
На которых трактиры с острогами
Хоронили народную грусть [8, 135].

Ці рядки належать поету-пролеткультівцю В.Александровському.

Обидва епіграфи передають суперечливий дух доби, сучасної М.Хвильовому. Назва та епіграфи твору є одним із засобів створення тривожного настрою, трагіко-драматичної тональності новели, вказуючи, що мова в творі йде про людину самотню, стривожену, розтерзану соціальними катаклізмами. Крім того, підібрані Хвильовим епіграфи свідчать про асоціативні зв'язки твору з літературною традицією. Епіграфи, взаємодіючи один одного, створюють драматичне нагнітання, концентрують у собі надзавдання твору.

Авторська позиція в новелі проявляється у відборі життєвого матеріалу і принципів його викладу. Письменницький задум передати стан дискомфорту, розгубленості, трагічності існування людини реалізується у створенні суперечливої ситуації: редактор поклав на стіл браунінг. Не ручку, не папір, не канцелярське приладдя, яке логічніше було б бачити на столі у редактора, а саме браунінг і “на нього дивився тривожно” [8, 136].

Поряд з тим, що основна увага приділена внутрішнім переживанням персонажа, письменник подає картини соціальної дійсності, які й пояснюють причини саме такого депресивного стану персонажа. Поштовхом для розгортання цих картин є образ браунінга: “Кожний браунінг має свою історію криваву і темну – у нас, на Україні, сьогодні: 3 березня року нашого

п'ятого... а взагалі — 1922. Як довго, як курс нашого карбованця, як товарний потяг у момент відступу в невідомість — і вогкий день, і на деревах жовті сльози, а біля дерев танок умирання — листя, а біля вокзалу метушаться сім'ї комуністів, а їх не беруть. Дехто не встиг сісти, і їх ловили по селах... Мого товариша жінку зловили, а потім згвалтували, і вона стала дурненька... Чого одну людину шкода, а до тисячі мертвих байдуже?" [8, 136]. Відтворення психологічного стану автора досягається використанням відчуттєвого і кольорового образів: "вогкий день", "жовті сльози".

З браунінгом як символом права на агресію порівнюється внутрішній стан людини, яку дійсність робить байдужою, агресивною і спустошеною: "Кожний браунінг має свою історію: темну як духовне нутро окремої особи" [8, 137]. Автор не бачить світлого, позитивного в людині, на що можна було б покладати надії. Персонаж не може своєю волею вирішити конфлікт між суспільством і особистістю. Від того редактор почувается страшенно самотнім і розчарованим. Ось як він говорить про оточуючий світ і свій душевний стан: "Мені важко. Мене оточують люди, а хто вони? Про ймення замовчують. Я не можу жити, не зможу творити. У нас жах — одні продаються, одні — вискакують — темні, невідомі, речеву... Це — жах. Я не можу. Це жах" [8, 149]. Стан розпачу особистості трансформується за допомогою прийому лексичного повтору "це — жах".

У сприйнятті Карка дійсність у творі постає деформованою. Її домінуючими рисами стають байдужість, агресивність, антигуманність, жорстокість. Убоге матеріальне становище породжує продажність, як економічну, так і моральну. Вустами хазяйки, в якій Карк винаймав квартиру, автор формулює цю проблему в формі риторичного запитання: "А тепер усі торгують. Або можна прожити не торгуючи?" [8, 142].

Зневажаючи пристосуванство і лицемірство, Карк відчуває злість до тих, хто дотримується цих аморальних принципів, йому лише "хотілося плюнути йому межі очі за його неправду, за його лицемір'я" [8, 148], проте більшого він не міг.

Неспроможність персонажа якось вплинути на дійсність призводить до замикання особистості на своєму депресивному стані. Неможливість реалізувати вимріяні ідеали робить персонажа байдужим у ставленні до самого себе. Словами "не знав, що буде далі, і не цікавився. Без посади? Добре. Далі. Однаковіснюк" [8, 151] автор підкреслює безперспективність жит-

тя Карка. І тоді постає проблема, як вивести себе з цього стану. Єдиний вихід для редактора — самогубство. У символічному образі диму автор прийомом алюзії трансформує ідею самогубства: “Крізь дим вирисовується дірка на чолі...” [8, 150]. Натяк на самогубство є свідченням екзистенційного характеру твору М.Хвильового: смерть як порятунок. У натяку на самогубство персонажа можна виявити асоціативну єдність останнього епізоду біографії самого автора-письменника з уявним кінцем життя персонажа. В цьому випадку можемо говорити про певний ступінь вираження автора біографічного у художньому творі.

Авторська позиція виражається у способі змалювання зовнішності Карка. У творі відсутня повна портретна характеристика персонажа. Активна роль належить художній деталі. Авторська увага звернена лише на очі людини, опис яких передано через асоціативний ряд, який виражає романтичну вдачу персонажа: “У редактора Карка очі, як у Гаршина, а очі Гаршина писав Репін, а Репін оголошував себе за українця, і Ньюсі здавалося, що в очах Карка — степи” [8, 145]. Саме ця степова романтика є причиною непристосованості Карка до реальної дійсності.

Для персонажа, який заиклився на своєму психічному стані, об’єктивна дійсність не має значення, вона перестає для нього існувати. Саме тому автор акцентує увагу на спогадах, візіях, асоціаціях персонажа. У візіях Карка, схильного до саморефлексій, виникають історичні ремінісценції, пов’язані з героїчним козацьким минулим України, Хмельниччиною, з революційними походами 1905 року.

Жорстока сучасність спричиняє деформацію психіки людини, яка починає втрачати відчуття реальності. Безперспективність існування такої людини стверджується Хвильовим засобом персоніфікації голосу сімнадцятого року: “Карк дійшов на площу й раптом обернувся: його покликано...”

Товаришу!

Відкіля цей голос?

Так, він знає цей голос, це сімнадцятого року... голос молоді, бадьорої, червількової революції, тривожної радості...” [8, 138].

Заакцентованість на певному руслі сприйняття оточуючого світу робить людину замкненою на своїх внутрішніх переживаннях, і через це великого значення набувають відчуття й трансформування їх в асоціації. Так, при першій зустрічі з

Нюсею, коли вона подала руку, в свідомості редактора закарбувалося: “Рука тепла й м’яка, як його маленька подушка з лебединого пуху, що подарувала мама. Мама вмерла, а подушка нагадувала маму” [8, 143]. Тому Карк уже налаштований на позитивне сприйняття цієї людини. Або уже згадуваний образ вогкості виражає авторське несприйняття дійсності, стан дискомфорту. Слід зазначити, що у даній новелі М.Хвильового у світосприйнятті героїв і автора чуттєві асоціації мають важливе значення.

Авторська позиція втілюється у своєрідності групування персонажів. Оцінка інших персонажів базується на тому, які вони мають погляди на життя і чи вони спільні з поглядами Карка, чи протилежні. Відповідно до цього Нюся виступає alter ego Карка, а Шкіц — його антиподом [8, 99].

Нюся, як і Карк, теж не знаходить себе в сучасності, теж марить минулим. Саме Нюся розповідає редакторові про історію України, й під час цих бесід Карк почувається затишно. Вони знайшли одне в одному розуміння. Однак вони, на думку автора, не можуть бути провісниками майбутнього. Тому Нюся прикута до інвалідного візка, а Карк готовий скористатися браунінгом.

Шкіц висловлює протилежні Каркові погляди. В діалозі з редактором про українську націю Шкіц вважає недоліком українців їхній романтизм і відсутність німецької комерційності. Він сповідує філософію практичного погляду на життя: “Практика — річ велика. Це життєва пошлість, але й життєва мудрість. Треба жити” [8, 150]. Ставлення Карка до Шкіца автор передає через емоційний стан редактора: “Знову наростала злість. І на Шкіца” [8, 150].

Образ автора як точки зору на світ частково виражається через чужу свідомість — свідомість персонажа, зокрема Карка. Проте власне авторська точка зору на світ сконцентрована в образі автора-оповідача. Його позиція чітко окреслена в позасюжетних елементах, якими в даному творі є авторські відступи-звернення до уявних читачів.

Якщо сприйняття дійсності Карком пронизує твір трагічною тональністю, то оповідач передає протилежний настрій. В авторських відступах автор-оповідач демонструє власну несхожість із персонажем новели. Якщо Карк розчарований, розгублений і зневірений, то оповідач сповнений оптимізму і прагненням творити: “Я виходжу на новий шлях, і мені радісно”

[8, 144]; “Ах, як радісно блукати невідомими чебрецевими шляхами” [8, 144].

У ліричних відступах висловлена авторська точка зору на мистецтво, зокрема на літературу. На думку автора, література повинна творитися по-новому, закидаючи при цьому читачеві, що він “в лабетах просвітянської літератури” [8, 140]. Однак, не дивлячись на безмежне захоплення новаторством, автор не впевнений у тому, чи зможе він сам вийти за межі традиційних канонів. Усвідомлюючи силу впливів традицій автор-оповідач ставить риторичне запитання: “Коли я вийду з літератури минулого?” [8, 145].

У творчому процесі спілкування митця і читача автор наголошує на важливій ролі читача, запрошуючи його до співпраці: “І читач творець, не тільки я, не тільки ми — письменники. Я шукаю, і ви шукайте” [8, 140]. Завдання сучасної авторові української літератури він визначає як “треба писати революційний побут” [8, 144]. Слід зазначити, що в авторських зверненнях до читачів щодо літератури можна знайти ознаки агітаційної прокламації: рішучість, емоційні заклики, захоплення. Тому можна говорити про такий різновид авторського відступу, використаного М.Хвильовим, як публіцистичний, що було, до певної міри, ознакою літературних новацій цієї доби.

Через авторські відступи постає і авторська точка зору на психологію творчості. На думку автора, творчий процес не може бути запрограмованим, митець має право на свободу самовираження. Тому він апелює до читача з метою активізації його мислення і водночас здійснює самоаналіз: “Як ви гадаєте, чим закінчиться новела?.. Я сам не знаю, чим закінчиться вона... Я не хочу бути зв'язаним. Я хочу творити по-новому. Все-таки новелу мою дочитайте — інтересно, до чого я прийду?” [8, 150].

Сучасну добу автор-оповідач сприймає як добу романтизму, оскільки це епоха важливих масштабних змін, спрямованих на побудову кращого майбутнього. Це є однією з основних рис світосприйняття М.Хвильового, що виявилась у багатьох творах письменника, і в даній новелі зокрема. Таке розуміння дійсності є протилежним розумінню персонажа.

В той же час оцінки реальності автора і персонажа збігаються. Обидва, і персонаж, і автор-оповідач не сприймають насильство, жорстокість, потворність сучасної дійсності. Проте один звернений в минуле, зациклений на ньому, другий спря-

мований у майбутнє. Але характерним є те, що ні редактор Карк, ні автор-оповідач нездатні жити в реальній сучасності. В такому разі, як зазначає В.Агеева, ми маємо “випадок подвоєного “я” не героя, а автора” [1, 100], оскільки персонаж і оповідач є втіленням авторської свідомості. Тому можна констатувати, що ці форми вияву авторської позиції уособлюють роздвоєне світовідчуття самого Миколи Хвильового.

Замкненість персонажа на своєму стані зумовлює своєрідну часово-просторову точку зору автора на світ. Концентрація на власних переживаннях, емоціях Карка спричиняє те, що він постійно перебуває в пошуках втраченого часу” [2, 106]. Цей мотив в концепції художнього часу твору, як одній з складових авторської позиції, представлений символічним образом годинника. Годинник, котрий викликає в свідомості персонажа асоціативні аналогії з історії України, стає засобом зміцнення і зіставлення різних часових площин новели: “А в міщанських домах тукали, мабуть, годинники. Тукали, одмірювали простори по культурних, некультурних віках, згадували революції, не знали революцій — народні бунти, селянські повстання, Хмельниччина, Павлюк, Трясило...” [8, 138].

Просторова точка зору автора відзначається масштабністю. Завдяки тому, що вся новела спрямована на розкриття внутрішнього стану людини, широта і глибина авторської уяви дозволяє вільно пересуватися як в часі, так і в просторі. Найповніше в новелі представлена Україна, причому Лівобережна, родом з якої був сам автор. Згадувані автором топоніми Лопань, Донеччина, Волинь, Слобожанщина пов’язані з певними подіями і явищами. Так, Лівобережна Україна пов’язана з махновщиною, яка на думку автора є “трагедією інтелігенції Лівобережної України” [8, 143]. Донеччина вирує повстанськими загонами, а Запоріжжя страждає від голоду. Виділені характерні ознаки регіонів України передають сукупний образ важкого трагічного становища країни після революції.

Прийом ретроспекції дає можливість побачити міста Румунії — Ясси і Бакеу, в яких довелося колись побувати Каркові. Втілюючись в образ Карка, автор замислюється не тільки над долею України: “Коли в Румунії буде революція?” [8, 139]. У цих міркуваннях звучить відгомін ідеї світової революції. Асоціації переносять Карка в “лицарські часи в Німеччині” [8, 151], що є вираженням романтичного захоплення персонажа.

Просторова точка зору М.Хвильового чітко визначена в соціальному аспекті: увага автора звернена на місто. Це продовження урбаністичних мотивів, характерних для усієї творчості М.Хвильового. Образ міста автор подає у контрастному сприйнятті персонажем і оповідачем. В баченні персонажа місто характеризується такими епітетами, як “смердюче,... велике, але не величне”, яке “не утворило американської казки...” [8, 137]. Для оповідача характерне романтичне захоплення містом: “А проте чудові легенди революції теж виростають тут...”, причому ці фрази, повторюючись на початку і в кінці твору, виконують функцію своєрідного обрамлення, в якому актуалізується авторська позиція. Таке різне зображення міста характеризує суперечливе, роздвоєне світосприйняття М.Хвильового.

Поєднання різних часово-просторових площин в новелі дозволяє розширити межі хронтопу в творі і стає засобом художнього відображення світосприйняття людини і відповідно авторської позиції.

Новела “Редактор Карк” — це роздуми героя, в яких розкривається внутрішній стан персонажа. Характеризуючи внутрішній стан героя, автор використовує аналітичні прийоми: внутрішнє мовлення (майже вся новела є внутрішнім мовленням Карка), проникнення в свідомість персонажа (асоціативні спогади, персоніфікація голосу сімнадцятого року), роздуми Карка. Обираючи форму непрямого внутрішнього монологу Карка, автор прагне, щоб герой сам висловлювався, щоб його саморефлексії стали підставою для оцінки зображуваного в творі. Однак новела Хвильового позначена активною авторською присутністю. У прямий внутрішній монолог персонажа влітаються авторські відступи з оповідною формою від першої особи, в яких актуалізується авторська позиція.

Таким чином, в новелі “Редактор Карк” ми виділили такі точки зору автора на світ, як точка зору на пореволюційну дійсність, на проблему духовності суспільства, на певні особливості менталітету українців, на мистецтво, зокрема літературу та її завдання, на психологію творчого процесу, а також часово-просторову точку зору автора. Виділені точки зору становлять в сукупності авторську позицію, яка трансформується через такі суб’єкти художнього мовлення, як персонажі, оповідач, а також через художні засоби і прийоми. Найбільше представлені в творі позасюжетні засоби і прийоми: ретроспективні описи, авторські відступи, епіграфи, назва новели, конт-

растна емоційна тональність, асоціативні спогади, лексичні повтори, чуттєві асоціації тощо.

Незважаючи на те, що художня організація новели “Редактор Карк” позначена певною хаотичністю, уривчастістю, розмаїттям роздумів і вражень, суб’єктивний первень твору є інтегруючим елементом у передачі авторського задуму. Смісловим центром твору постає автор, який презентує твір як завершену художню систему.

Література:

1. Агєєва В. Автор і герой у структурі новели Миколи Хвильового // Слово і час. – 1993. – № 12. – С. 16-21.
2. Агєєва В. Українська імпресіоністична проза. – К., 1994. – 158 с.
3. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности // Литературно-критические статьи. – М., 1986. – С. 22-25.
4. Бахтин М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках: Досвід філологічного аналізу // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 318-322.
5. Виноградов В. О теории художественной речи. – М.: Высш. шк., 1971.
6. Смілянська В. Святим огненным словом. Тарас Шевченко: поетика. – К.: Дніпро, 1990. – 290 с.
7. Фролова К. Аналіз художнього твору. – К.: Рад. шк., 1975. – С. 50-56.
8. Хвильовий М. Твори: У 2 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1990.